

A szövetkezet vagyoni viszonyainak átalakulása, különös tekintettel a termőföldekre

A mezőgazdasági szövetkezetek tulajdoni viszonyai 1989 óta gyökeresen átalakultak. A mezőgazdaság nagyüzemcentrikus szervezetét a rendszerváltozás elsőként áldozta fel a polgárosodás oltárán. A szövetkezetekre nehezedő politikai, gazdasági és jogi nyomás a nagyüzemeket, mint tulajdonnal rendelkező jogi személyeket valósággal szétrobbantotta, s kialakult a mezőgazdaság új szerkezete. (Takács, 1998)

Ugyanakkor az agrárágazatban még mindig jelentős szerepet játszó szövetkezeti szektor gazdálkodási konszolidációjának jelei az átalakulást követő néhány év elteltével is csak nagyon csekély mértékben érzékelhetők. Ma még sokkal inkább jellemző a tulajdonváltozással felszínre került feszültségek erősödése, mint tisztulása és ebből eredően a szövetkezetek többsége jövője bizonytalan. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megújítása az 1980-as évtized végére egyre inkább felerősödő gazdasági, pénzügyi nehézségek miatt ő az 1990-es évek elején hatályba lépett, a szövetkezetek tulajdoni és szervezeti rendszerének gyökeres átalakítását szorgalmazó törvények nélkül is ő elkerülhetetlen lett volna. Ennek több oka van:

- a szövetkezetek, mint a növekedés során létrejött óriási centralizált szervezetek rugalmatlanná váltak,
- az egyébként jól képzett szakembergárda mind szemléletében, mind érdekeltségében hozzákötődött a kialakult struktúrához, így az átalakulás gátjává vált,
- az intenzív technológiák bevezetése az állandó költségek növekedését eredményezte így súlyos jövedelmezőségi problémák jelentek meg,
- ezzel együtt nyomasztóvá váltak a környezeti károsodások,
- összeomlott a keleti piac,
- a termőföld foglalkoztatási hely volt, így olyan területen is termelés folyt, ahol az gazdaságilag nem volt indokolható,
- a termelőszövetkezetekre az állami vádlalatokhoz hasonló nagyságú bürokráciát kényszerítettek,
- a szövetkezetek szociálpolitikai feladatokat láttak el, amelyek óriási teherként jelentettek: foglalkoztatási kötelezettségük volt, amit tekintetbe kellett venni a gépesítésnél, a racionalizációnál. Rákényszerültek ipari és szolgáltató tevékenységre, nyereség nélkül is. Az 500 ezer aktív dolgozó majdnem ugyanannyi nyugdíjast segített. Sok szövetkezet kultúrházat tartott fenn, iskolát, járdát épített,
- a termelői és fogyasztói árak nem voltak értékarányosak, a kormányzat az élelmiszerárakat mesterségesen alacsonyan tartotta,
- sem a hazai fogyasztás, sem a nagytömegű keleti export nem kényszerítette az ágazatot a világvásáron is helytálló termékek előállítására, a húsőgabona program

- meghatározóvá vált a termelésben. Ugyanakkor ez a két termékcsoport a legsebezhetőbb a világversenyben,
- évtizedek alatt uniformizáltság alakult ki a termelési struktúrában; ugyanakkor vertikumok között nem volt megfelelő kapcsolat. (Szakál, 1992 és Fecske, 1994)

Az átalakulás szükségessége tehát egyáltalán nem vitatható, de annak mikéntje ő a szövetkezetek magára hagyatottsága, sőt kiszolgáltatott helyzetbe hozása ő, hosszú távon ható következményekkel jár. Az üzemi struktúra és a földtulajdon változása a falvak fejlődésében és rétegződésében is meg fog mutatkozni. A szövetkezeti parasztság csak azokban a településekben marad meg, ahol megmaradnak és megerősödnek a szövetkezetek. A múlthoz hasonlóan ez a csoport földbérleten és különböző szolgáltatásokon keresztül kapcsolódik a szövetkezetekhez.

Valószínűsíthető, hogy a szövetkezetben képzett jövedelmek ő személyes jövedelem, különböző szolgáltatások formájában – a falvakban maradnak.

A gazdasági társaságokká átalakult szövetkezet vagyona néhány tulajdonos kezébe került. A tulajdonosok a tulajdont profitot termelő jószágnak tekintik, ezért a működés során lehámoznak róla minden olyan tevékenységet és szolgáltatást, amely a profitot csökkenti. A jövedelmet csak akkor forgatják vissza a termelésbe, ha az újratemelés során keletkező jövedelem megközelíti a más ágazatban realizálható jövedelmet.

A magángazdaságok rendkívül differenciáltak, magatartásuk a gazdasági társaságokétól két ponton különbözik: megjelenik a földtulajdon „kincsképző” funkciója, de emellett a kényszer szülte termelés szükségessége is.

Dolgozatunkban felvillantjuk azt, hogy a különböző jogszabályok milyen változásokat hoztak a szövetkezet termelőeszköz-állományában, továbbá a hogyan változott meg a szövetkezeti földtulajdon és földhasználat struktúrája, s kísérletet teszünk – a dolgozat terjedelmi keretei között – a megmaradt szövetkezetek jövője felvázolására is.

A vagyonnevesítés, mint a tulajdon- és a tulajdonosi szerkezet átrendeződése eszköze

A szövetkezeti átalakulás egyik legneuralgikusabb pontja a tulajdonosi tudat megteremtését és erősítését célzó – de hatásában vitatott – vagyonnevesítés volt.

A szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény hatálybalépéséről szóló 1992. évi II. törvény (a továbbiakban: Ámtv.) akként rendelkezett, hogy a hatályba lépésekor működő szövetkezeteknek az 1991. december hó 31-i mérleg szerinti, a részjegytőkével és a termőfölddel csökkentett vagyonát a törvény és a közgyűlés határozatának megfelelően fel kell osztani. A vagyonnevesítésben az alábbi csoportok részesültek:

- azok, akik 1991. január 1. napján és a törvény hatályba lépésének napján is tagjai voltak a szövetkezetnek,
- azok, akik a törvény hatálybalépését megelőzően legalább öt évig tagjai voltak a szövetkezetnek, illetve e volt tagok örökösei,
- azok, akik a megszűnt tagsági viszonyukat a törvény szerint helyreállították, vagy nem állították ugyan vissza, de arra jogosultak voltak, továbbá ezen személyek örökösei,
- azok, akik más szövetkezetbe léptek át. (Ez a csoport jogosult volt – a feltételek fennállása esetén – mindkét szövetkezetben vagyonnevesítésre.)

A vagyonnevesítés célja nem csak a tulajdonos „megtalálása” volt, hanem az is, hogy megalapozza a kiválással történő vagyonkivittelt a szövetkezetből.

Az Ámtv. lehetőséget biztosított arra, hogy a tagok a szövetkezetből egyénileg, vagy csoportosan kiváljanak. A kiváláshoz nem volt szükség a közgyűlés hozzájárulására. A jogalkotó azzal is segítette a kiválást, hogy a kiválással összefüggő vagyonátruházást mentesítette az adó- és illetékfizetési kötelezettség alól.

Az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet reprezentációs adatai szerint egyénileg és csoportosan a tagok 10–15 %-a vált ki, s a kiválók fele a csoportos kiválást választotta. A kiválók létrehozhattak új típusú szövetkezetet, de gazdasági társaságot is. A létrejött új jogi személyiségű szervezetek túlnyomó többsége a gazdasági társasági (tipikusan a korlátozott felelősségű társasági) formát választotta, kisebb része szolgáltató, gépkör, holding, bérlő, falu, tej, pince stb. szövetkezet lett. A szervezeti változások során több, mint 250 új szövetkezet és ezt meghaladó számú gazdasági társaság jött létre.

Az Ámtv. végrehajtása eredményeként az új alapszabályt alkotott, ugyanakkor tovább működő szövetkezetek többségükben nem éltek az 1992. évi I. törvény (Sztv.) adta lehetőséggel. Kevés helyen hajtottak végre olyan változtatást, amelynek eredményeként megnőne az önállóan működtethető egységek és belső vállalkozások száma. Az új szövetkezeti törvény az alapszabályon keresztül lehetővé teszi azt, hogy a szövetkezet működését érintő minden fontosabb kérdést – a helyi viszonyoknak megfelelően – a tulajdonos szövetkezeti tagok döntsenek el. Kolyris P., aki a PHARE Program keretében megvizsgálta az Sztv. alapján újjászerveződött szövetkezeteket azt állapította meg, hogy az új szövetkezeti törvény szerint átalakult szervezetek igazából nem szövetkezetek. Ennek okát elsődlegesen abban látja, hogy a szövetkezetek tevékenysége nagyon sokrétű, ezen mindenképpen indokolt egyszerűsíteni és az alaptévékenységre, azaz a mezőgazdaságra kell koncentrálni.

A valódi szövetkezet lényege a szakértő szerint abban foglalható össze, hogy a mezőgazdasági termelés a tagok magángazdaságában folyik és a szövetkezet kiszolgálja a tagok beszerző, értékesítő, szolgáltató, feldolgozó tevékenységét. Ez esetben gyökeresen átalakul a tagok gondolkodása és a szövetkezethez való viszonya. (Kolyris P., 1993)

Ezekben a nem valódi szövetkezetekben ugyanakkor olyan tulajdonosi struktúra jött létre, amely példa nélküli a szövetkezetek történetében. Az új struktúra a vagyonnevesítés „hozadéka”. A vagyonnevesítés szövetkezetben három nagy ellenérdekeltségű tulajdoni csoportot hozott létre: aktív tagokét, nyugdíjas tagokét és kívülállókét. Az ellentét több forrásból táplálkozik. Az érdek-összeütközés egyik forrása a kívülálló üzletrész-tulajdonosok tulajdonosi jogainak hatályos törvényi szabályozása. Ez a csoport az Ámtv. szerint egyéni és csoportos kiválási lehetőséggel nem rendelkezett, a szövetkezeti közgyűlésen szavazati joga nincs, ugyanakkor üzletrészüik átruházásának adóvonzata van. A kívülálló tulajdonosi csoport a vagyona működtetésében nem vehet részt, a veszteséget kénytelen elviselni, ugyanakkor a nyereségből általában nem részesedik. Ráadásul az évek előrehaladtával, természetes átrendeződés indult el. Teljesen nyilvánvaló, hogy az aktív tagok számának csökkentésével növekszik a nyugdíjas tagok, – majd örökösök révén – a kívülállók létszámaránya és egyre ellentmondásosabb tulajdoni, tulajdonosi szerkezet alakul ki. Ez az átrendeződés már az 1992–1995 közötti időszakban is jól nyomonkövethető. A kívülállók 1995-ben az összes tulajdonos 51,3 %-át (1992-ben 44,4 %-át) alkották. Az aktív tagok az összes tulajdonosnak mindössze 17,8 %-át teszik ki, míg a nyugdíjas tagok aránya 30,9 %. (1992-ben az aktív tagok aránya 24,0 %, a nyugdíjasoké pedig 31,6 % volt.) A döntéshozatal torzulását, a nyugdíjasok szavazati fölényét jelzi, hogy az 1992-ben megfigyelt 59:41-es szavazói arány 1995-re 64:36-ra módosult. (Tóth, Varga, 1997)

A fentiek miatt az átalakulást követően élénk üzletrészforgalom indult el, amelyre jóval a névérték alatti (10–30 %-os) árfolyamon történő értékesítés volt jellemző. A szövetkezetekben ugyanis – mezőgazdaságra jellemző ár- és költségszint egymáshoz való viszonya miatt – a realizált jövedelem és osztalékfizetési képesség igen csekély. Ugyanakkor a vagyonszerzés nagymértékű és általános. Ebből következően a tulajdonláshoz kötődő osztalékfizetési várakozás – a gazdaság jövedelmi korlátai, a vagyonszerzés leértékelődése, valamint a megtermelt jövedelemből a munkahely megtartására és az elfogadható bérszínvonal fejlesztésre költött pénzek miatt – szinte egyáltalán nem realizálódott. Az emiatti elégedetlenség mindhárom tulajdonosi csoportban erősödött, de főként a nem aktív korú tagoknál és a külső üzletrészforgalom tulajdonosoknál. Az évek során az is beigazolódott, hogy, az üzletrészforgalom csak kevés jövedelmet termelő vagyonszerzés (mindössze 13 gazdaságban fizettek, átlagosan 2,6 %-nyi osztalékot), amely egyre inkább nyilvánartási értékűvé „lényegül át”. (Tóth, Varga, 1997)

Milyen megoldások adódnak ?

Teoretikusan lehetséges az, hogy minden tulajdonos, így az összes üzletrészforgalom tulajdonos számára biztosítja a törvény a döntés (szavazás) lehetőségét. Ez a megoldás ellentétben a klasszikus szövetkezeti elvek közül a demokratikus vezetés elvével, amely szerint a tagok tartják kézben és működtetik a szövetkezetet demokratikus módon, „egy ember, egy szavazat” elv alapján, de ellentétben az Sztv-vel is, e szerint ugyanis „A szövetkezet a szövetkezés szabadsága és az önszerveződés elvének megfelelően létrehozott közösség, amely a tagok személyes közreműködésével és vagyoni hozzájárulásával működik, demokratikus önkormányzat keretében a tagok érdekeit szolgáló vállalkozási és más tevékenységet folytat.”

Megállapíthatjuk azt is, hogy a szövetkezetek, illetve a szövetkezeti tagok továbbra is az egy tag egy szavazat elvét tartják a továbbiakban is követendőnek, mert szerintük ez egyeztethető össze a szövetkezés lényegével. Többen úgy tartják, hogy a vagyonszerzés helyenként megfigyelhető anomáliáiból következő jogtalan előnyök érvényesítésének elkerülését is csak az egy tag–egy szavazat elv következtetéses érvényesülése biztosíthatja. Lehetséges az is, hogy a véleményformálásban szerepet játszik az is, hogy a szövetkezeti eszme sokkal mélyebben él az emberekben, mint az gondolni vélték.

Az a tény, hogy a szövetkezeti vagyonnak külső tulajdonosai vannak, idegen a klasszikus szövetkezeti elvektől. Nagyobb baj ennél, hogy a szövetkezet vállalkozási oldalát hozza ez a napról-napra változó állapot képtelen helyzetbe.

A Tóth, Varga szerzőpáros szerint a cél a kívülálló tulajdonosi csoport megszüntetése, az üzletrészek állami forrásokból történő visszavásárlása. A nyugdíjas szövetkezeti tagok eddig örökölhető üzletrésze ezután az adott szövetkezetnél dolgozó örökös híján – a közös vagyonszerzés „feltöltése” érdekében csak a szövetkezetre legyen átruházható piaci áron való kifizetése mellett.

Álláspontunk szerint járhatóbb az a megoldás, amely azt favorizálja, hogy

a) korrekten módon kell biztosítani a szövetkezetből való eltávozás jogi lehetőségét, úgy, hogy a kívülállóvá váló tag üzletrésze megváltásra kerülhessen, ennek legyen meg a pénzügyi alapja,

b) az üzletrészforgalom eladását adópreferenciával és támogatásokkal elő kell segíteni,

c) amíg a kívülálló üzletrészforgalom tulajdonos, azaz amíg a kívülálló üzletrészt a szövetkezet, vagy tagja nem vásárolja meg, kötelező legyen „osztalék alap” képzése.

Természetesen mondhatjuk azt is, hogy a kormányzatnak, illetve a jogalkotónak nem kell beavatkozni ebbe a folyamatba. Egyfajta vagyonkoncentráció már megtörtént, a további vagyonfelhalmozás részben kiváráson alapon történik majd meg. A nagyüzemek csődjétől való félelem, a vagyon kisebb vállalkozásba „darabolása”, a vagyon részbeni kiárusításának, illetve a társaságokba történő vagyonmentésének híre arra „kényszeríti” mind a nyugdíjas tagokat, mind a kívülállókat, hogy készpénz ellenében – alacsony áron is – tulajdonnak üzletrészsükön. Egyre inkább nyilvánvalóvá válik számukra, hogy az átalakulás előnyeiből kiszorultak (erre egyébként már akkor rádőbbsentek, amikor befejeződött az egyéni és csoportos kiválás lehetősége), nem akarnak, vagy nem tudnak agrárvállalkozásba kezdeni, nem akarnak részesei lenni a jelenlegi piaci és gazdasági körülményekkel való birkózásnak, arról nem beszélve, hogy az adott egységnyi tőke a népgazdaság más ágazatában nagyobb jövedelmet hoz. Mindezek együttes eredménye lehet az, hogy az üzletrész-tulajdonos elvágja az utolsó köldökszinórt is, amely eladdig a szövetkezethez kötötte. A polgári fejlődés azt bizonyítja, hogy általános gazdasági teljesítménynövekedés csak azon az áron érhető el, ha a kisebbség gyorsabban képes jövedelmét növelni, míg a többség – rövid távon – veszít.

A földtulajdon és a földhasználat változásai

Mint azt fentebb láttuk a szövetkezet tulajdonában lévő föld nem tartozott a vagyonnevesítés körébe. A szövetkezeti földtulajdon és földhasználat változásait A tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által, az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény (Kptv.) alapozta meg. A törvény végrehajtásához kapcsolódott az Ámtv. 13. §-a, amely szerint négy földalapot kellett a szövetkezetben kialakítani:

A törvény szerint négy földalap volt képezhető a szövetkezetben.

- a) A Magyar Állam részaránytulajdonának megfelelő földalap.
- b) A részaránytulajdonos magánszemélyek (tagok, tagokkal azonos jogállású személyek) földalapja olyan AK értékig, amely megfelele e tulajdonosok ingatlan-nyilvántartásban szereplő összesített AK értékének.
- c) A földdel nem rendelkező szövetkezeti tagoknak és alkalmazottaknak, az ő létszámukhoz igazodó tagi földalap. Ezen földalap mértékét úgy kellett meghatározni, hogy átlagosan szövetkezeti tagonként 30 AK, alkalmazottként pedig 20 AK értékű termőföld jusson a földalapba személyenként. A tagi földalap hivatott azt biztosítani, hogy a szövetkezet tagjai és alkalmazottai az állami és részarányföldtulajdonosok földjei kiadása után, a párhuzamosan folyamatban lévő kárpótlási eljárás ellenére, minimális nagyságú termőföldhöz jussanak.
- d) A kárpótlási földalap tartalmazza az árverésre kerülő termőföldeket. Az árverésre kerülő földeket úgy kellett kijelölni, hogy ezeknek az átlagos aranykorona értéke reprezentálja azoknak a földeknek az álagos arnyakorona értékét, amelyekről elkülönítésre kerülnek. Az árverésen a licitálás az aranykoronának megfelelő forintértéken folyik. Az alap-kikiáltási árat 3000 Ft/AK-ban határozta meg a törvény. Ez az ár a licitálás eredményeként emelkedhet, a jogszabály felső határt nem állapít meg. A 3000 Ft/AK érték csökkenthető is, ha ezen az áron nincs ajánlat. A csökkentetőség mértékét 500 Ft/AK értékben határozta meg a jogalkotó. A vételi jog gyakorlásának – egyebek mellett feltétele, hogy jogosultnak kötelezettséget kell vállalnia arra, hogy a termőföldet mezőgazda-

ságilag hasznosítja, továbbá arra, hogy öt éven belül nem vonja ki a mezőgazdasági termelésből. Ezeknek a kötelezettségeknek a megszegését a törvény szankcionálja. Ha vállalt kötelezettségeit öt éven belül megszegi a jogosult, úgy termőföldjét kártalanítás nélkül állami tulajdonba kell megvenni és árverés útján értékesíteni kell.

A kárpótlással megszerzett földterületek megyénként eltérő nagyságot mutatnak. A legtöbb kárpótlási földet Békés megyében vették meg, Jász–Nagykun–Szolnok megyében is nagy volt a kárpótlási igény, a középmezőnyben van az alföldi megyék közül Hajdú–Bihar, Bács–Kiskun és Csongrád, az északi megyék közül Pest és Borsod–Abaúj–Zemplén, az átlag alatt van Veszprém, Baranya, Somogy és Heves Megye, a legkevesebb igényt a kárpótlási föld megvételére Szabolcs–Szatmár–Bereg, Komárom–Esztergom, Zala és Nógrád megyében mutatkozott. A kárpótlási árverések következménye a nagyfokú földelaprózottság. Ez különösen a megyeszékhelyek és a nagyobb városok körül tapasztalható. Elmondható, hogy a városok határában jórészt befektetési céllal történtek földvásárlások. (Kovács, 1994)

Még ma sincs pontos információ arra nézve, hogy a föld privatizációja hány személyt érintett. A földkárpótlásban hozzávetőlegesen 700.000 fő vett részt. Ezt a számot mintegy 400.000 fővel emeli a juttatásban részesülők köre, átlagosan 1 hektárnyi földterülettel. Miután a családok többsége nemcsak kárpótlás és juttatás révén, hanem a tagsági viszonyához kapcsolódóan, részaránycsere jogcímen az 1993. évi II. törvény alapján is földhöz jutott, Juhász Pál másfél millióra becsüli a földtulajdonosok számát. (Juhász, Mohácsi, 1993)

Az újabb becslések azonban már kettőmillió földtulajdonosról szólnak.

A többféle jogcímen történő „földszerzés” az eredményezte, hogy a földtulajdonosok földje több darabban van. A törpebirtokon ésszerűen gazdálkodni nem lehet. Ennek következménye vagy az önellátásra való visszatérés, vagy a bérlet útján való földhasznosítás térnyerése.

A felmérések szerint a közös használatra bérbe adott terület aránya összesen 64–65 % körüli. A fennmaradó egyharmadnyi rész pedig a magángazdálkodás alapjául szolgál. A közös és az egyéni művelés valós arányának tényként való rögzítése a földtulajdont és használatot érintő folyamatok lezáratlansága és a statisztikai rendszer összeomlása miatt nem lehet. Az 1994. évi KSH összeírás a magánművelésű területek arányát 23 %-ban, majd kiegészítő becslés után 37,7 %-ban jelölte meg. A vizsgált szövetkezetekhez kapcsolódó földalap használatának 2/3–1/3-os megoszlása arra enged következtetni, hogy országosan a magánművelésű terület aránya valószínűleg csak néhány százalékkal haladhatja meg a földterület egyötödét, tehát a területek közel 75 %-a a nagyüzemileg művelt, közös használatú terület.

A földbérletek bizonytalansága mellett a földbérletért folyó verseny is erősödött, amely a díjtételek növekedésében nyilvánul meg. A gazdaságok 75 %-ában a földbérlet körül kialakult jelenlegi helyzetet a gazdálkodás jelentős kockázati tényezőjének tekintik. A gazdaságok 86 %-a – ha erre anyagi ereje és törvény adta lehetősége lenne – földet vásárolna. A szövetkezetek részéről az indokok kézenfekvőek: egyrészt a föld tulajdonlása gazdasági biztonságot ad, másrészt pedig a jelenlegi alacsony (3000 Ft/AK) földárakat és az évenként növekvő bérleti díjakat alapul véve a termőföld 4–5 évi bérleti díjért megvásárolható, tehát a gazdálkodás egyik jelentős költségtényezője kiküszöbölhető és az okszerű, „megújító” földhasználatra fordítható. Az is nyilvánvaló, hogy a bérloket védő törvényi szabályozás elodázása a rövid távú és az esetleges döntéseknek kedvez, s szinte gerjeszti a fekete gazdaság térhódítását.

A kárpótlás a vizsgált gazdaságok 31 %-ában 1995 végén még lezáratlan volt és jelentős részük késedelmesen jutott kárpótlási jegyhez. Ha az eladást választották, akkor az értékesítés járt jelentős értékvesztéssel, ha a privatizációba való bekapcsolódásra vártak, akkor pedig csak nagyon korlátozott mértékben, vagy egyáltalán énem jutottak hasznot is hajtó vagyontárgyhoz. A szövetkezetek számára tehát a kárpótlási jegyek hányatott utóélete lényegében a tőke kivonás egyik újabb, közvetett formája lett. A vagyonnevesítés és a kárpótlás végrehajtása során egyébként a gazdaságok egyharmadában került sor jogvitákra, amelyeknek 75 %-a zárult le 1995 év végéig. Ezeknek 13 %-a végződött jogutód szervezetek elmarasztalásával, 87 %-ban viszont a panaszosok megalapozatlan következtetésekkel fordultak bírósághoz.

A szövetkezetek jövője

Nem kérdőjelezhető meg a szövetkezetek távlatilag is fontosnak tartott jelenléte az agrárágazat gazdasági szereplői között. Az Európai Unióra való hivatkozásokkal átszőtt – cseppet sem szövetkezetbarát – politikát fel kell váltania az Európai Unió kifejezetten szövetkezetbarát gyakorlatával. S ez akkor is igaz, ha a mi szövetkezeteink „származása” nem felel meg a demokratikus gazdasági követelményeknek. Ezért a szövetkezetek biztonságos gazdasági és politikai környezetben, a szerves fejlődés követelményeit is kielégítő megújulása elkerülhetetlen követelmény. (Tóth, Varga, 1997)

Olyan szövetkezeti jogalkotásra (módosításra) van szükség, amely elősegíti a gazdasági forgalomban sok esetben versenyhátrányban lévő kistermelők, kisvállalkozók – vállalkozói önállóságuk megőrzése mellett – mindenekelőtt beszerzési, feldolgozó, értékesítési céljaik megvalósulását, magánfogyasztásuk megkönnyítését. A szövetkezet elsődleges célja a tagság szövetkezeten kívüli gazdasági tevékenységének, illetőleg fogyasztásának elősegítése. Ez a szövetkezeti funkció az az alapvető érdek, amely a tagokat a szövetkezet létrehozásának elhatározásához vezeti.

A szövetkezet jövőbeni tevékenysége közül az alábbiakat tartjuk elengedhetetlennek:

a) Marketing feladat, amelynek része a tagság termékeinek minél jövedelmezőbb értékesítése, azzal azonban, hogy a szövetkezet tagja maga dönthesse el melyik csatornán értékesít: eladhat a nagybani piacon önállóan, szállíthat nagykereskedőnek és az értékesítést saját szövetkezetére is bízhatja. A szövetkezet akkor lesz versenyképes, ha ki tudja építeni saját értékesítési hálózatát.

b) Tanácsadás, benne a szövetkezeti tanácsadók alkalmazása. A tanácsadásnak szerepe van az egyes gazdák tevékenysége kialakításában, különös tekintettel a regionális támogatások rendszerére, az új termelési, tenyésztési mód elterjesztésére. Alapfeladat a tagok egyéni jövedelmének növelése.

c) Eszközhasználat biztosítása. A szövetkezet gondoskodik mindazon berendezések, eszközök, szolgáltatások biztosításáról, amelyhez a tagok egyébként nem tudnak hozzájutni. Nehéztraktorok, javítóműhelyek, építőgépek, speciális vető- és betakarítógépek birtoklása és üzemeltetése egyénileg ésszerűtlen.

d) Feldolgozás kiépítése, ahol elsődlegesen a tagok által megtermelt terményt dolgozzák fel (tejüzem), vagy amellyel elősegítik a tagi gazdálkodást (takarmány-keverő).

e) Népesség megtartásának elősegítése. Falusi túlnépesedés keletkezett az ingázók visszaáramlása, a vidéki iparvállalatok felszámolása miatt. A megújuló szövetkezet céljai között feltétlenül szerepelnie kell a vidéki népesség megtartására való képesség-

nek, a megélhetésben, a foglalkoztatásban való szerepvállalásnak. E célkitűzés megvalósítása a szövetkezet, az önkormányzat és a kormányzat összefogását feltételezi.

Van-e esély arra, hogy az új típusú szövetkezetek kialakuljanak?

A kérdés megválaszolása előtt nézzük meg a szövetkezetek kialakulásának gyakorlatát Európában.

A szövetkezetek létrehozásának sohasem az a célja, hogy minél nagyobb üzemi méret alakuljon ki. Ellenkezőleg, a meglévő termelési területhez képest keresik meg az optimális nagyságot. A termelés általában saját földterületen folyik, a földbérlet nem jellemző a társult tagok gazdaságában. A földbérlet sokkal inkább a farmerek gazdálkodásában jelentős. A szövetkezetet kisbirtokosok, vagy legfeljebb közepes birtokosok hozzák létre. Az alapításban általában 5–10 földtulajdonos vesz részt. Ez azt is jelenti, hogy a „közös gazdaság” általában a családi gazdaságok méretéhez viszonyítva a középzemzeti kategóriájába tartozik. A legtöbb gazdaság rokonsági alapon, vagy szomszédsági alapon, illetve az azonos birtokkategóriába tartozók között jön létre. A döntésekben a személyeknek, vagy a családoknak azonos súlyú szavazatuk van. Ahol a birtokstuktúra differenciált, ott általánosan elterjedt a vagyonarányos szavazás. A szövetkezet célja a foglalkoztatás biztosítása, ezért a bért munkás alkalmazására csak korlátozottan van lehetőség. (Laczó, 1997)

Ilyen ismérvek mentén a magyarországi szövetkezetek is kialakulhatnak. Adottak a kis üzemi méretek, nagyszámú a családi alapon szervezhető birtok. Cél: a foglalkoztatás biztosítása, a kisméretű parcelláknak megfelelő optimális termény termesztése. Először az intenzív növénytermesztést, a nagymunkaintenzitást, nagy költségű, de magas árakon eladható termékek előállítását kell megcélózni.

A meglévő szövetkezeteknek folyamatosan át kell alakítaniuk szervezetüket úgy az általunk ismertetett jegyek érvényesülését biztosítani tudják, noha tudjuk, rendkívül nagy szóródás figyelhető meg az „átalakult” szövetkezetek helyzetében. Az utóbbi években különösen felerősödött a szövetkezetek differenciálódása.

Általában is elmondható, hogy a rendszerváltásnak a mezőgazdasági szövetkezetek a legnagyobb vesztesei. Erővesztességük anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt megrendítő volt. (Takács, 1998)

A gazdaságok első csoportját a megváltozott körülményekhez is jól alkalmazkodó, azzal lépéstartó szövetkezetek alkotják. Jövőjük – a megújulás következményeit leszámítva – kevés bizonytalansági tényezőt hordoz. Ezek a szövetkezetek többségükben nagyhatékonyságú technológiát, növénytermesztési – és állattartórendszereket alkalmaznak. Szervezik a piacot, megfelelő tőkével rendelkeznek. A folyamatos termékellátás érdekében, amely a saját érdekük is, kistermelőket tömörítő hálózatot hoznak létre, esetleg a kistermelőket finanszírozzák, azokat vetőmagvakkal és szolgáltatásokkal látják el, garantálják a termékek minőségét. Ezek már alig különböznek attól, ahogyan más országokban a multinacionális vállalatok a kistermelőkkel bánnak. A szövetkezeti szektor kapacitástömegének 60–65 %-ával rendelkeznek.

A következő csoportba a működőképes, de a gazdasági nehézségek miatt, állandó veszélyeztetettségben lévő gazdaságok tartoznak, amelyek jövője igen kétes. Ezek a szövetkezetek általában extenzív gabonatermesztést folytatnak, az alacsony jövedelmezőség, illetve sokszor az értékesíthetatlenség miatt, nem tudnak megfelelően gondoskodni a műtrágyázásról, régi, így elavult, drágán működő a gépparkjuk. A költségeket

már nem tudják csökkenteni, a dolgozói létszám kevés. Ezek a szövetkezeti szektor kapacitásának mintegy 30–35 %-át birtokolják. Helyzetük csak a külső közgazdasági viszonyok megváltozásával és adósgkonszolidációval stabilizálható.

A szövetkezetek harmadik hányada már leszakadt, a mély pénzügyi gondokat önerőből – vagyonának értékesítésével – ideig-óráig tudja csak megoldani. Ezek a szövetkezetek a szövetkezeti szektor kapacitásának 8–10 %-át működtetik. Ezután elkerülhetetlen a felszámolási eljárás megindulása.

A szövetkezetek jövőjét tekintve különös figyelmet érdemel a szövetkezetek második csoportja, ahol a leszakadás veszélyeztetettsége, idejében meghozott, átgondolt állami döntésekkel megszüntethető, a bizonytalan helyzetből való kilábalásuk még elindítható. Ellenkező esetben jelentős részük a már leszakadt, reményvesztett helyzetbe került szövetkezetek számát gyarapítja.

Vagyona megmaradó része magántulajdonba kerül. A már működő magángazdaságok mellett a felszámolás alá kerülő szövetkezetek romjain alakulhatnak ki új – magántulajdonú – agrárvállalkozások. Ezek menedzsmentei már ma is jelentős földterületet birtokolnak, jók a kapcsolataik, pénzforrásokhoz tudnak jutni. A felszámolás alá kerülő szövetkezetekhez kapcsolódik a legtöbb vesztes, aminek társadalmi következményei hosszú évekig érezhetők lesznek. A szociológusok közül ezt a folyamatot többen úgy írták le, mint a vidéki Magyarország „pauperizációját” és az agrárelit meggazdagodását. (Harcsa, Kovách, Szelényi, 1995)

Noha, mint láttuk, a szerzők többsége a mezőgazdaság, ezen belül az mezőgazdasági szövetkezetek állami támogatása mellett érvel, s bizonyos összefüggésben azt magunk is el tudjuk fogadni, érdemes megemlíteni, hogy a mezőgazdaság állami támogatása mellett szóló, az agrárszektor egyébként sajátos piaci kudarcaira építő érvelés több sebtől vérzik. Magyarországon szinte minden termékből túltermelés figyelhető meg. Ezért lényeges lesz a jövőben leválasztani a mezőgazdaság differenciált (termékhez vagy terület nagyságához kötődő) támogatása szükségességéről (aminek a versenyképesség biztosítása érdekében az Európai Unió átlagának kell megfelelnie) a falvakban ténylegesen már ma is jelenlévő szegények, a munkából kiszorultak megélhetése biztosítása szükségességét.

Felhasznált irodalom

- Bobvos Pál: A földtulajdon és a földhasználat szerkezetének átalakítása hazánkban. *Acta Juridica et Politica*, Tomus XLV.Fasciculus 2.
- Fertő Imre: A mezőgazdaság a piacgazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, 1996. 2. 114–127. p.
- Hantó Zsuzsa: A mezőgazdasági privatizáció társadalmi következményei. *Gazdálkodás*, 1994. 1994.1. 40–48. p.
- Harcsa István, Kovács Imre, Szelényi Iván: *The Price of Privatization. Review of Sociology*, Különszám, 1995.
- Juhász Pál–Mohácsi Kálmán: Az élelmiszer gazdaság átalakulásának ellentmondásai. *Közgazdasági Szemle*, 1993. 7–8. 614–624. p.

- Kalmár Sándor: A magyar mezőgazdaság a legújabb átalakulás útján. Gazdálkodás, 1992. 12. 28–39. p.
- Kolyris Panes: Tulajdonosi szövetkezet alapmodellje. Kézirat, 1993.
- Kovács Teréz: A kárpótlás területi sajátosságai. Gazdálkodás, 1994. 6. 41–45. p.
- Laczó Ferenc: Mezőgazdasági munkaszövetkezetek formaváltozatai. Gazdálkodás, 1997. 5., 51–54. p.
- Szakál Ferenc: A magyarországi mezőgazdaság átalakulása, különös tekintettel a termelőszövetkezetekre. Gazdálkodás, 1992. 2., 22–31. p.
- Takács József: A tulajdonváltás és a falu társadalma. Társadalmi Szemle, 1998. 1., 36–45. p.
- Tóth Erzsébet–Varga Gyula: Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek helyzete és jövőbeni szerepe. Szövetkezés, 1997. 1–2., 85–97. p.

PÁL BOBVOS

DIE VERÄNDERUNG DES KAPITALS DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN GENOSSENSCHAFTEN MIT BESONDERER RÜCKSICHT AUF LANDWIRTSCHAFTLICHEN GRUNDBESITZ

(Zusammenfassung)

Die Besitzverhältnisse der landwirtschaftlichen Genossenschaften haben sich seit 1989 grundlegend verändert. Die planwirtschaftlich organisierte Großproduktion war eines der ersten Opfer der durch die Wende wiedergeborenen Bürgerlichkeit. Die rechtliche Grundlage hierfür war, daß nunmehr das Gesetz die Entnahme von Kapital aus den einst sozialistischen Genossenschaften gestattete. Jedes Mitglied war nun in der Lage sein Kapital zu entnehmen, jedoch auch in Gruppen war dies möglich. Die Kapitalentnahmen ermöglichten in Folge Privatbesitz. Das Schadenersatzrecht machte auch dem Grundbesitz der Genossenschaften ein Ende. Seit 1994 können diese unter keinerlei Rechtstitel mehr Grund erwerben. Ziel des Gesetzgebers war die Genossenschaften marktwirtschaftlich zu orientieren oder diese zu schließen. Der Schwerpunkt der Produktion muß nunmehr in private Wirtschaften umgelegt werden. Durch den Kapitalverlust steht heute ein Drittel der Genossenschaften vor dem Ruin, ein Drittel vegetiert dahin und nur ein Drittel überlebte die Veränderungen. Neben den erhalten gebliebenen Genossenschaften entstehen immer mehr neue, mit europäischen konforme Genossenschaften.